

ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ

ՆԻԿՈԼԱՅ ԲԵՐԴՅԱՆԿ

ԱԶԳԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մարդու* և նրա ճակատագրի թեման Դոստոևսկու համար նախ և առաջ թեմա է ազգայության մասին: Մարդու ճակատագիրը, նրա փառապալից թափառումները նրա ազգայությամբ են որոշվում: Ազգայությունը Դոստոևսկու աշխարհայեցության հենց կենտրոնում է գտնվում: Եվ նրա նվիրական պաթոսը՝ ազգայության պաթոսն է: Զարմանալի է, որ մինչև հիմա սա Դոստոևսկու վերաբերյալ բավարար չափով չի գիտակցվել: Բազում հայրվածներ են մեջբերում «Գրողի օրագրից», որոնցում նա իբրև թե թշնամի է եղել հասարակական-քաղաքական ազգայությանը, պանսլավոնական և մինչև իսկ հեղափոխական է եղել, և այս միանգամայն արդարեւ մոլորեցումները խանգարում են ազգայությունն իբրև Դոստոևսկու ամբողջ ստեղծագործության միջուկ, իբրև նրա աշխարհայեցությունն ըմբռնելու բանալի հասկանալուն:

Այն, ինչ Դոստոևսկու «դաժանություն»-ն էին համարում, կապված է ազգայության նկատմամբ իր վերաբերմունքի հետ: Նա «դաժան» էր, որովհետև չէր ուզում մարդու վրայից վերցնել ազգայության լուծը, չէր ուզում մարդուն զերծ պահել փառապալանքից՝ նրա ազգաբազմի գնով, մարդու վրա ազգայունների արժանավորությանը համապատասխանող հսկայական պատասխանատվություն էր դնում: Կարելի էր թեթևացնել մարդկային փանջանքները՝ խլելով մարդուց ազգայությունը: Եվ Դոստոևսկին մինչև խորքն ուսումնասիրում է այդ ուղիները, այդ՝ առանց իր ոգու ազգայության մարդու թեթևացման և կարգավորման ուղիները:

Դոստոևսկին, արդարև, հանճարեղ միջեր ունի ազգայության մասին, և պետք է դրանք բացահայտել: Ազգայությունը նրա համար և՛ անսպասելի է, և՛ թեոդիցիա, նրա մեջ պետք է փնտրել և՛ մարդու արդարացումը, և՛ Աստծու արդարացումը: Ողջ համաշխարհային գործընթացն ազգայության թեմային վերաբերող առաջադրանք է, այդ թեմայի իրականացման հետ կապված ողբերգություն: Դոստոևսկին ուսումնասիրում է ազգայության մեջ թողնված մարդու ճակատագիրը: Նրան միայն ազգայության ճանապարհով ընթացած մարդն է հեղափոխություն, մարդու վիճակը ազգայության մեջ և ազգայությունը՝ մարդու մեջ: Նրա բոլոր վեպերը ողբերգություններ են, մարդկային ազգայության քննություն: Մարդն սկսում է նրանից, որ ըմբոստացած հայրաբարում է իր ազգայության մասին, պարզապես է ամեն քննակի փառապալանքի, խելահեղության, միայն թե իրեն ազատ զգա: Եվ միաժամանակ նա փնտրում է վերջնական, առավելագույն ազգայությունը:

* Ներկայացվող թարգմանությունը մի հարված է Բերդյանի «Դոստոևսկու աշխարհայեցողությունը» գործից, րևն՝ Н. Бердяев, Русская идея, Москва, 1999, էջ 282-297:

Երկու ազատություն գոյություն ունի. առաջին՝ նախասկզբնական ազատություն, և երկրորդ՝ հիմնական ազատություն: Այդ երկու ազատությունների միջև է ընկած մարդու ճանապարհը՝ քանջանքներով և փառապանքներով լի, երկալման ճանապարհը: Դեռևս Երանելի Օգոստինոսը պելագիականների դեմ իր պայքարում ուսուցանում էր երկու ազատությունների՝ *libertas minor*-ի և *libertas major*-ի մասին: Տարրական ազատությունը նրա համար նախասկզբնական, առաջին ազատությունն էր, որը բարու ընտրության ազատությունն է, այն կապված է մեղքի հնարավորության հետ: Գերագույն ազատությունը վերջնական, հիմնական ազատությունն էր՝ ազատություն Աստծու մեջ, բարու մեջ: Երանելի Օգոստինոսը երկրորդ ազատության՝ *libertas major*-ի ջախագովն էր, և վերջիվերջո հանգեց նախասահմանության մասին ուսմունքին: Թեև եկեղեցական գիտակցության մեջ հաղթանակեց կիսապելագիականությունը, բայց Երանելի Օգոստինոսը կաթոլիկության վրա ազատության համար անբարենպաստ ազդեցություն գործեց: Նա հերքելիկոսների հալածանքին և մահապարծին սանկցիա տվեց: Աներկբայելի է մնում, որ գոյություն ունի ոչ թե մի, այլ երկու ազատություն, առաջին և վերջին, չարի ու բարու ընտրության ազատություն և ազատություն՝ բարու մեջ, կամ իռացիոնալ ազատություն և բանականության մեջ եղող ազատություն: Սուկրապեսը միայն երկրորդ ազատությունն էր ճանաչում, բանական ազատությունը: Եվ ավերարանական «Ճանաչե՛ք Ճշմարտությունը, և Ճշմարտությունը ձեզ ազատ կդարձնի» խոսքերը երկրորդ ազատությանն են վերաբերում, ազատություն ի Քրիստոս: Երբ մենք ասում ենք, որ մարդը պետք է իրեն ազատ կացուցանի ստորին փառերքներից, կրքերի իշխանությունից, պետք է դադարի ինքն իր և շրջապատող աշխարհի ստրուկը լինելուց, ապա մենք նկատի ունենք երկրորդ ազատությունը:

Ոգու ազատության գլխավոր նվաճումը երկրորդ ազատությանն է վերաբերում: Առաջին Ադամի ազատությունը և երկրորդ Ադամի ազատությունը, ի Քրիստոս ազատությունը փարբեր ազատություններ են: Ճշմարտությունը մարդուն ազատ է դարձնում, բայց մարդը պետք է ազատորեն ընդունի Ճշմարտությունը, ևս չի կարող բռնի կերպով, հարկադրաբար նրան հանգեցվել: Քրիստոս մարդուն վերջնական ազատությունն է տալիս, բայց մարդը պետք է ազատորեն ընդունի Քրիստոսին. «Դու մարդու ազատ սերը կամեցար, որ Զեզանով հմայված և գերված ազատորեն Զեզ հեղին ևս, Զեզանով հմայված և գերված» (Մեծ Հավատաքննիչի խոսքերը):

Քրիստոսի այս ազատ ընդունման մեջ է քրիստոնյայի ողջ արժանավորությունը, հավարքի ակտի ամբողջ իմաստը, որն էլ ազատության ակտն է: Մարդու արժանավորությունը, նրա հավաքքի արժանավորությունը երկու ազատության ճանաչում է ենթադրում. չարի ու բարու ազատություն և բարու մեջ եղող ազատություն, ազատություն Ճշմարտության ընտրության մեջ և ազատություն Ճշմարտության մեջ: Ազատությունը չի կարող նույնացվել բարու հետ, Ճշմարտության հետ, կատարելության հետ: Ազատությունն իր ինքնագո բնությունն ունի, ազատությունն ազատություն է և ոչ թե բարիք: Եվ ազատության յուրաքանչյուր խառնում ու նույնացում բուն բարու և կատարելության հետ ազատության ժխտում է, հարկադրանքի և բռնության ճանապարհների ընդունում:

Հարկադրական բարին այլևս բարի չէ, այն չարի է վերածվում: Իսկ ազատ բարին, որը միակ բարին է, չարի ազատություն է ենթադրում: Մրանում է ազատության ողբերգությունը, որը մինչև խորքը ուսումնասիրեց և հասկացավ Դոստոևսկին: Մրա մեջ է թաքնված

քրիստոնեության խորհուրդը: Ողբերգական դիպելկտիկան է բացահայտվում: Բարին չի կարող հարկադիր լինել, չի կարելի հարկադրել դեպի բարին: Բարու ազատությունը չարի ազատությունն է ենթադրում: Իսկ չարի ազատությունը բուն ազատության ոչնչացմանն է տանում, չարի անհրաժեշտության վերածմանը: Բայց բարու անհրաժեշտությունն այլևս բարի չէ, քանզի բարին ազատություն է ենթադրում: Ազատության այս ողբերգական հիմնախնդիրը տանջել է քրիստոնեական միտքն իր ողջ պարմության ընթացքում: Նրա հետք են կապված Երանելի Օգոստինոսի վեճերը պելագիականության հետ, ազատության և շնորհի միջև հարաբերության մասին ուսմունքը, յանսենիզմի հարուցած վեճերը, օգոստինոսյան նախասահմանության կողմը Լութերի շեղումները, կարծես թե ամեն րեսակի ազատություն ժխտող Կալվինի մտայն ուսմունքը:

Քրիստոնեական միտքը ճնշված է եղել երկու վրանգավորություններով, երկու պարանքներով՝ ազատության չարիքով և հարկադրանքի բարիքով: Ազատությունը խորտակվում էր կամ նրանում դրսևորվող չարիքից, կամ ի բարին հարկադրումից: Նավաբաքնության խարույկները սոսկալի վկայություններն էին ազատության այդ ողբերգության, նույնիսկ Քրիստոսի լույսով լուսավորված քրիստոնեական գիտակցության համար այն վճռելու դժվարության մասին: Առաջին ազատության, հավաքի և ճշմարտության ընդունման մեջ ազատության ժխտումը պետք է տանի նախասահմանության մասին ուսմունքին: Առանց ազատության մասնակցության ճշմարտությունն ինքն իրեն է հանգում:

Կաթոլիկական աշխարհը գայթակղվեց ազատությանը բախվելով, հակված էր ազատության ժխտմանը, հավաքի ազատության, խղճի ազատության ժխտմանը, բռնության՝ ազատության և բարու մեջ: Ուղղափառ աշխարհն այդքան գայթակղված չէր դրանով, բայց և նրանում էլ դեռևս ազատության մասին ճշմարտությունը լիովին բացահայտված չէր: Քանզի գոյություն ունի ոչ միայն ազատություն ճշմարտության մեջ, այլև՝ ճշմարտություն ազատության մասին: Արդյո՞ք չպետք է ազատության մասին հավերժական թեման փնտրել նրանում, որ Քրիստոս ոչ միայն ճշմարտություն է, որն ազատություն է շնորհում, այլև՝ ճշմարտություն ազատության մասին, ազատ ճշմարտություն, որ Քրիստոս ազատություն է, ազատ սեր: Ազատության ըմբռնման մեջ այսպեղ ներքաշվում են նյութական ու ձևական /ֆորմալ/ գործոնները: Առաջին ազատությունը, իբրև ֆորմալ ազատություն, քրամադիր են ժխտելու նրանք, ովքեր արդեն ճանաչում են ճշմարտությունը և ազատությունը՝ ճշմարտության մեջ: Երկրորդ ազատությունը հասկացվում է որպես նյութական ազատություն, իբրև ճշմարտությանն ուղղված ազատություն:

Քրիստոնեական գիտակցությունը կարծես թե չի համաձայնվում կանգնել ֆորմալ հայեցակետի վրա և խղճի ազատությունը, հավաքի ազատությունը պաշտպանել իբրև մարդու ֆորմալ իրավունք: Քրիստոնեությունը ճանաչում է ազատագրող ճշմարտությունը: Եվ այդ ճշմարտությունը բացառիկ է, այն իր կողքին չի հանդուրժում այլ ճշմարտություններ, չի հանդուրժում սուր: Բայց արդյո՞ք որևէ սխալ չի թաքնված այս անբասիր թվացող մտքերի ընթացքի մեջ: Միայն այն ենթադրության մեջ է թաքնված, թե խղճի ազատությունը, հավաքի ազատությունը, չարի և բարու ազատությունը կարելի է պաշտպանել բացառապես ֆորմալ հայեցակետից: Քրիստոնեության մեջ ազատությունը ոչ թե ֆորմալ, այլ նյութական ճշմարտություն է: Քրիստոսի ճշմարտությունն ինքն ազատության մասին ճշմարտություն է:

Քրիստոնեությունն ազատության կրոն է: Քրիստոնեական կրոնի բովանդակությունն ինքը հավատքի ազատության, խղճի ազատության, ոչ միայն երկրորդ, այլև առաջին ազատության ճանաչում է պահանջում: Քրիստոնեությունն ազատության և անհրաժեշտության ողբերգության հաղթահարումն է: Քրիստոսի շնորհը հենց ազատություն է, որը չի ոչնչության չափում չարով (առաջին ազատության բացառիկությունը) և չի ոչնչացվում ի բարին սրի-պողականությամբ (երկրորդ ազատության բացառիկությունը): Քրիստոնեությունն ազատություն է, և ազատ սիրո շնորհի մեջ հաշտվում են Աստծու ազատությունն ու մարդկային ազատությունը: Քրիստոսի ճշմարտությունը հեղադարձ լույս է սփռում նաև առաջին ազատության վրա՝ սահմանելով այն իբրև բուն ճշմարտության անկապելի մաս: Մարդկային ոգու ազատությունը, խղճի ազատությունը քրիստոնեական ճշմարտության բովանդակության մեջ է մտնում: Այս ամենը դեռևս մինչև վերջ չէր բացահայտվել հին քրիստոնեական գիտակցության կողմից և ամենից քիչ՝ կաթոլիկական: Դոստոևսկին հսկայական քայլ է կատարում այս ճշմարտության բացահայտման գործում:

*

* *

Դոստոևսկին թողնում է մարդուն գնալու այն ճշմարտության ազատ ընդունման ճանապարհով, որը պետք է մարդուն վերջնականապես ազատ դարձնի: Բայց այդ ճանապարհին անցնում է խավարի միջով, անդունդի միջով, երկարաման միջով, ողբերգության միջով: Ուղիղ և հարթ չէ այդ ճանապարհը: Նրանում, հրապուրված երևակայական տեսիլքներով, էլ ավելի մեծ խավարի մեջ ներքաշող, խաբուսիկ լույսով թափառում է մարդը: Սա երկար ճանապարհ է, ևս չի ճանաչում ուղիղ բարձրանալու գիծը: Սա փորձությունների, փորձի, չարի և բարու փորձառությամբ իմացության ուղի է: Կրճարված կամ թեթևացված այդ ուղին կարող էր մարդկային ազատության սահմանափակմամբ կամ զավթումով լինել: Բայց արդյո՞ք Աստծուն պետք են, թանկ են նրանք, որոնք Իրեն ազատության ճանապարհով, չարի ողջ կործանարարության փորձարարական իմացումով չեն գա: Արդյո՞ք համաշխարհային և պատմական գործընթացի իմաստը մարդու ազատ պայրասխան սիրուն հանդիպելու Աստծու այդ ցանկությունը չէ: Բայց հապաղում է մարդն առ Աստված այդ պայրասխան սիրո ընթացքում: Նախ նա պետք է դառն հիասթափություններ և անհաջողություններ ապրի մարմնավոր և անարժան իրերի հանդեպ ունեցած իր սիրո մեջ: Ծանապարհին Աստծու կողմից մարդուն առաքված շնորհը բռնադատող շնորհի չէ, այլ՝ միմիայն օգնող և թեթևացնող շնորհ: Եվ ամեն անգամ, երբ քրիստոնյա աշխարհը փորձել է այդ շնորհի էներգիան իշխանության և հարկադրանքի միջոցի վերածել, այն շեղվել է դեպի հակաքրիստոնեական, նույնիսկ հակաքրիստոսյան ուղիներ: Դոստոևսկին արտասովոր սրությամբ ընկալեց մարդկային ոգու ազատության մասին այդ քրիստոնեական ճշմարտությունը:

Ազատության ճանապարհը քրիստոնեական աշխարհի նոր մարդու ճանապարհն է: Անպիկ շրջանի մարդը կամ հին Արևելքի մարդը չէր ճանաչում այդ ազատությունը, ևս կաշկանդված էր անհրաժեշտությամբ և բնության կարգավորությամբ, իլո՝ ճակատագրին: Միայն քրիստոնեությունն է մարդուն այդ ազատությունը տվել, *առաջին ազատությունը և վերջնական ազատությունը*: Քրիստոնեության մեջ ոչ միայն երկրորդ Ադամի՝ երկ-

որոշ անգամ հոգով ծնված մարդու ազատությունը երևան եկավ, այլն՝ առաջին Ադամի ազատությունը, ոչ միայն բարու ազատությունը, այլն՝ չարի ազատությունը: Հունական միտքը միայն ռացիոնալ ազատությունն էր հնարավոր համարում: Քրիստոնեությունը նաև ազատության իռացիոնալ սկիզբն է երևան հանում: Իռացիոնալ սկիզբը կյանքի բովանդակության մեջ է բացահայտվում, և նրանում է թաքնված ազատության խորհուրդը: Եվլենական միտքը վախենում էր այդ իռացիոնալ բովանդակությունից իբրև անսահմանից՝ ապեյրոն, իբրև նյութի, պայքարում էր նրա դեմ ձևի սկզբունքով՝ մրցնելով սահման՝ պետոս: Այդ պարզաբանող հույն աշխարհն ինքնամիտի ձև, վերջնակեպ էր դիպում, հեռաստանները չէր տեսնում: Քրիստոնեական աշխարհի մարդն այլևս այդպես անվերջությունից, կյանքի անվերջ բովանդակությունից չի վախենում: Նրան անսահմանությունն է բացահայտվում, հեռաստաններն են լայն բացվում: Սրա հետ է կապված նոր քրիստոնեական աշխարհի մարդու ազատության հանդեպ մի ուրիշ վերաբերմունքը, քան՝ անտիկ մարդունը: Ազատությունը դիմակայում է ձևի սկզբունքի, սահմանափակող վերջնակեպի բացառիկ տիրապետությանը: Ազատությունն անվերջություն է ենթադրում: Հույնի համար այն բացառապես քառսն էր: Քրիստոնեական աշխարհի մարդու համար անվերջությունը ոչ միայն քառս է, այլն՝ ազատություն: Մարդկային անվերջ ձգտումները միայն քրիստոնեական աշխարհում են հնարավոր: Ֆաուստը պարմության քրիստոնեական շրջանի երևույթ է, նա անկարելի էր անտիկ աշխարհում: Ֆաուստյան անվերջ ձգտումներն առավել բնորոշ են քրիստոնեական Եվրոպայի համար: Միայն քրիստոնեական աշխարհում է հնարավոր Բայրոնը: Մանֆրեդը, Կայենը, Դոն-ժուանը միայն քրիստոնեական Եվրոպայում կարող էին երևան գալ: Այդ ընդվզող ազատությունը, այդ փոթորկույթ, խռովահույզ, սահման չճանաչող ձգտումները, կյանքի այդ իռացիոնալ բովանդակությունը երևույթներ են քրիստոնեական աշխարհի ներսում: Մարդկային անհատականության խռովությունն աշխարհակարգի դեմ, ընդդեմ ճակատագրի՝ ներքուստ քրիստոնեական երևույթ է: Հունական ողբերգությունը, ինչպես նաև հունական փիլիսոփայության գագաթներն ինքնամիտի անտիկ աշխարհի սահմաններից այն կողմ ճեղքման անխուսափելիությունն էին ցույց տալիս, նրանք դեպի նոր քրիստոնեական աշխարհն ուղղություն ունեին: Բայց հունական ողբերգության և հունական փիլիսոփայության մեջ դեռևս չէր բացահայտվել ֆաուստյան ոգին, այդ նոր, սարսափելի ազատությունը:

Ըմբռնարացող ազատությունը Դոստոևսկու հերոսների մեջ լարվածության ծայրահեղ սահմանների է հասնում: Դոստոևսկու հերոսները քրիստոնեական աշխարհի ներսում նոր պահն են նշանավորում մարդկային ճակատագրում, ավելի ուշ պահ, քան Ֆաուստը: Ֆաուստը դեռևս այդ ճանապարհի կեսին է կանգնած: Ռասկոլնիկովը, Սյրապոգինը, Կիրիլովը, Իվան Կարամազովն արդեն ճանապարհի վերջում են կանգնած: Ֆաուստից հետո դեռևս հնարավոր էր XIX դարը, որը ոգևորությամբ ճանիճների չորացումով զբաղվեց, որին էլ վերջում հանգեց Ֆաուստը: Դոստոևսկու հերոսներից հետո անիմանալի XX դարն է բացվում, մեծ անհայտությունը, որն իրեն հայտնաբերում է իբրև մշակութային ճգնաժամ, իբրև համաշխարհային պարմության մի ամբողջ շրջանի ավարտ: Մարդկային ազատության փնտրությունը նոր փուլ է թևակոխում: Դոստոևսկու մոտ ազատությունը ոչ միայն քրիստոնեական, այլն՝ նոր ոգու երևույթ է: Այն բուն քրիստոնեության մեջ նոր ժամանակաշրջանի է պարփակում: Սա ազատության արտակարգ տրանսցենդենտ ըմբռնողության շրջանից

Մարդկային ազատությունն իր վերջնական արտահայտությանն է հասնում գերագույն ազատության մեջ, ճշմարտության մեջ եղող ազատության մեջ: Այսպիսին է ազատության անխտուսափելի դիալեկտիկական: Այն փանում է դեպի աստվածամարդկային ճանապարհ: Աստվածամարդության մեջ մարդկային ազատությունն Աստվածային ազատության հետ է միավորվում, մարդկային պատկերը՝ Աստվածային պատկերի: Այդ ճշմարտության լույսը ձեռք է բերվում ներքին փորձառությամբ, ազատության ներքին վերացումով: Վերադարձ չի

կարող լինել դեպի արտաքին օրենքի բացառիկ փորձաքննություն, դեպի անհրաժեշտությամբ և բռնադատությամբ կյանք: Մնում է միայն խորհրդակցած ազատության վերականգնումը՝ ճշմարտության, այսինքն՝ Քրիստոսի մեջ: Բայց Քրիստոս արտաքին օրենք չէ, կյանքի արտաքին կարգ չէ: Նրա թագավորությունն անհատական է և այս աշխարհի թագավորության հետ: Եվ Դոստոևսկին բարկությամբ մերկացնում է հարկադրանքի և բռնության կրոնի փանող քրիստոնեության բոլոր շեղումները: Գոթականության լույսը, լիակատար ազատության բարօրությունը չեն կարող դրսից ձեռք բերվել: Նենց Քրիստոս է վերջնական ազատությունը, ոչ այն անբովանդակ, ընդվզող, ինքնամեկուսացող ազատությունը, որը կործանում է մարդուն, ոչնչացնում նրա պարկերը, այլ՝ այն իմաստնալից ազատությունը, որը հաստատում է մարդու պարկերը հավիտենության մեջ: Այս ճշմարտության մասին պետք է վկայի Ռասկոլնիկովի և Ստավրոգինի, Կիրիլովի և Իվան Կարամազովի ճակատագիրը: Միայն ուղղորդված ազատությունը կործանեց նրանց: Բայց սա չի նշանակում, որ նրանց պետք էր հարկադրման, արտաքուստ կարգավորող օրենքի բացառիկ իշխանության փակ պահել: Նրանց կործանումը լուսաբեր է մեզ համար: Նրանց ողբերգությունն ազատությանը ձոնված օրհներգ է:

Դոստոևսկին մի գաղափար ուներ, որ առանց մեղքի և չարի ազատության, առանց ազատության փորձության համաշխարհային ներդաշնակությունը չի կարող ընդունվել: Նա ընդվզում է ամեն փեսակ հարկադրական ներդաշնակության դեմ՝ լինի դա կաթոլիկական, թեոկրատական կամ սոցիալիստական: Մարդու ազատությունը չի կարող ընդունվել հարկադրվող կարգի կողմից, իբրև դրա շնորհ: Մարդու ազատությունը պետք է նախորդի այսպիսի կարգին և այսպիսի ներդաշնակությանը: Ազատության միջով պետք է անցնի դեպի կարգ ու կանոն և ներդաշնակություն, դեպի մարդկանց համաշխարհային միություն փանող ճանապարհ:

Դոստոևսկու անսիրությունը կաթոլիկության և սոցիալիզմի հանդեպ, ինչպես հետո փեսանելի կլինի, կապված է հարկադրվող կարգ ու կանոնի և ներդաշնակության հետ հաշտվելու այդ անհնարինությանը: Մարդկային ոգու ազատությունը նա հակադրում է և՛ կաթոլիկությանը, և՛ սոցիալիզմին: Սրանում է ծաղրական և հետադիմական կերպարանքով ջնջվածների բուն փիլիսոփայությունը: Դոստոևսկին չի ընդունում ո՛չ այն դրախտը, որում դեռևս անկարելի է ոգու ազատությունը, ո՛չ այն դրախտը, որում այն արդեն հնարավոր չէ: Մարդը պետք է անցնեք հարկադրվող աշխարհակարգից արտանկումի միջով, պետք է իր ոգու ազատության միջով անցկացնեք աշխարհակարգը: Նավարթը, որի վրա Դոստոևսկին ցանկանում էր կազմակերպել հասարակական կարգը, պետք է ազատ հավաք լինի: Մարդկային խղճի ազատության վրա է հենվում այդ հավաքը: «Կասկածների հնոցի միջոցով իմ Օվսաննան ծնվեց», - գրում է Դոստոևսկին իր մասին: Եվ նա կցանկանար, որ ամեն հավաքը կասկածների հնոցում թրծվեր:

Դոստոևսկին, հավանաբար, խղճի ազատության ամենակրթոք պաշտպանն է եղել, որպիսին միայն քրիստոնեական աշխարհն է ճանաչել: «Նրանց հավաքի ազատությունը Քեզ համար ամեն ինչից թանկ էր», - ասում է Մեծ Նավաբաքենիչը Քրիստոսին: Եվ նա կարող էր այդ ասել հենց Դոստոևսկուն: «Դու մարդու ազատ սերը կամեցար»: «Նին՝ անդրդվելի օրենքի փոխարեն մարդն ինքն այտուհեղս ազատ սրտով պետք է որոշե՛ր՝ ո՞րն է բարին և ո՞րը՝ չարը, իր առջև միայն Քո պարկերն ուղեցույց ունենալով»: Քրիստոսին ուղղ-

ված Մեծ Հավաքաբանների այս խոսքերի մեջ հենց Դոստոևսկու հավաքի խոսքովանությամբ է զգացվում: Նա մերժում է «հրաշքը, խորհուրդը և հեղինակությունը»՝ իբրև մարդկային խղճի հանդեպ բռնություն, իբրև մարդուն իր ոգու ազատությունից զրկում: Երեք փորձին խղճի հանդեպ բռնություն, իբրև մարդուն իր ոգու ազատությունից զրկում: Երեք փորձությունները, որոնցով սափառան անապատում փորձում էր Քրիստոսին, մարդկային ոգու ազատության, մարդկային խղճի ազատության դեմ էին ուղղված: Հրաշքը հավաքից պետք է լինի և ոչ թե հավաքը՝ հրաշքից: Այդ ժամանակ է միայն հավաքը ազատ:

Քրիստոսի երևույթի մեջ ոչ ոք չի բռնանում մարդկային խղճի վրա: Գողգոթայի կրոնը ազատության կրոն է: «Ծառայի կերպարանքով» աշխարհ եկած և խաչի վրա խաչված, աշխարհի կողմից խոշտանակված Աստծու Որդին մարդկային ոգու ազատությանն է դիմում: Քրիստոսի պարկերի մեջ ոչինչ չի բռնադատում, չի ստիպում հավաքալու Նրան իբրև Աստծու: Այս աշխարհի թագավորության մեջ Նա կարողություն և զորություն չէր: Նա թագավորություն էր քարոզում, որ այս աշխարհից չէ: Սրանում է թաքնված Քրիստոնեության հիմնական խորհուրդը՝ ազատության խորհուրդը: Ոգու արտաստվոր ազատություն, ազատ հավաքի սխարանք, «աներևույթ իրերի» ազատ մերկացում է պետք, որպեսզի Հիսուսի՝ Ծառայի կերպարանքի հետևում սեփական Աստծուն փնտռել: Եվ երբ Պետրոսն ասաց Հիսուսին՝ «Դու ես Քրիստոսը՝ Կենդանի Աստծու Որդին», նա ազատության սխարանք գործեց: Մարդկային ազատ խղճի խորունկ ընդերքից լսվեցին այս խոսքերը, որոնք կանխորոշեցին համաշխարհային պատմության ընթացքը: Եվ յուրաքանչյուր մարդ քրիստոնյա աշխարհում իր ազատ ոգու, իր ազատ խղճի խորքից պետք է կրկնի Պետրոսի խոսքերը: Սրանում է քրիստոնյայի ողջ արժանավորությունը: Միայն Պետրոսին չէ, որ հատուկ է ոգու ազատության այս արժանավորությունը, այլ՝ յուրաքանչյուր քրիստոնյայի:

Դոստոևսկին հավատում էր, որ քրիստոնեական ազատությունն արևելյան ուղղափառության մեջ ավելի է պահպանվել, քան՝ արևմտյան կաթոլիկության: Այսպես նրա կողմից չափազանցում է եղել: Նա հաճախ է անարդարացի եղել կաթոլիկ աշխարհի նկատմամբ, որն անհնարին է ամբողջությամբ հակաքրիստոնեական ոգով համակված ընդունել: Եվ նա չէր ցանկանում շեղումներ և խափանումներ փնտռել ուղղափառ աշխարհում: Բյուզանդականության, կայսերական թեոկրատիայի մեջ ավելի շատ քրիստոնեական ազատություն էլար, քան՝ պապական թեոկրատիայի: Բայց ազատության վերաբերյալ հարցում ուղղափառության մի որոշ առավելություն կաթոլիկության նկատմամբ նա ճիշտ էր նկատել: Ուղղափառության թերակառույց լինելն այսպես օգնում է: Իսկ ինքը ոգու ազատության իր կրոնի մեջ դուրս է գալիս պատմական ուղղափառության և կաթոլիկության սահմաններից, նա դիմում է գալիքին, ազատության վերաբերյալ նրա հայրնություններում ինչ-որ մարգարեական բան կա: Բայց նա, այնուամենայնիվ, մարմնով ու արյամբ ռուսական ուղղափառությունից է սերում: Դոստոևսկին երևան հանեց, որ հակաքրիստոսյան սկիզբը ոչ այլ ինչ է, քան՝ ոգու ազատության ժխտում, քան՝ բռնություն մարդկային խղճի վրա: Եվ նա խորությամբ ուսումնասիրում է այդ սկիզբը: Քրիստոս ազատություն է, իսկ հակաքրիստոս՝ հարկադրանք, բռնություն, ոգու ստրկություն:

Հակաքրիստոսյան սկիզբը պատմության մեջ փարբեր՝ կաթոլիկական թեոկրատիայից մինչև աթեիստական սոցիալիզմ և անարխիզմ, կերպարանքներ է ընդունում: «Կասկածների հնոցի միջով» պետք է անցնեն Ռասկոլնիկովը, Սփավրոգինը, Կիրիլովը, Վերսիլովը, Իվան Կարամազովը: Նրանց ոգու, նրանց ազատ խղճի խորքից պետք է հնչեն Պետրոսի

խոսքերը. «Դու ես Քրիստոս՝ Կենդանի Աստծու Որդին»: Դոստոևսկին զգաց, որ նրանց փրկությունը դա է: Նրանք պետք է կործանվեն, եթե իրենց մեջ ոգու ազատ գործություն չգտնեն Քրիստոսի մեջ ճանաչելու Աստծու Որդուն: Բայց եթե ճանաչեն, այդ դեպքում ընդհատակյա մարդու ազատությունն Աստծու որդիների ազատությանը կվերածվի: Ազատության ուսումնասիրության ուղին Դոստոևսկին սկսում է «ընդհատակյա մարդու» ազատությամբ: Այդ ազատությունն անսահման է ներկայանում: Ընդհատակյա մարդն ուզում է անցնել մարդկային բնության սահմանները, նա քննում և փորձում է այդ սահմանները: Եթե մարդն այդքան ազատ է, ապա արդյո՞ք ամեն ինչ թույլատրելի չէ, արդյո՞ք ցանկացած ոճրագործություն չի թույլատրվում հանուն գերագույն նպատակների, ընդհուպ մինչև հայրասպանություն, արդյո՞ք Մադոննական և Սոդոմական իդեալը համարժեք չեն, արդյո՞ք մարդը չպիտի ձգարի Աստված դառնալուն: Արդյո՞ք մարդը պարտավոր չէ ինքնակամություն հռչակելու:

Դոստոևսկին զգաց, որ ընդհատակյա մարդու ազատության մեջ մահվան սերմն է դրված: Մարդկային բնության սահմաններն անցնող Ռասկոլնիկովի ազատությունը սեփական ոչնչության, փկարության և անազատության գիտակցությունն է ծնում: Սրավորոգինի ազատությունը բացարձակ անգործության է վերածվում, անարարքերության, անձնավորության հյուծումի և մարումի է վերածվում: Աստված դառնալ ցանկացող Կիրիլովի ազատությունն ավարտվում է սարսափելի, անպարտք կործանումով: Թերևս այսպեղ Կիրիլովն է առավել կարևորը: Կիրիլովն ինքնակամությունն իբրև պարտք, իբրև սուրբ պարտականություն է ընդունում: Նա պետք է ինքնակամություն հայտարարի, որպեսզի մարդը գերագույն վիճակի հասնի: Եվ նա, կրքերից և հակումներից հրաժարված, մաքուր մարդ է, նրանում անշնորհական սրբության գծեր կան: Բայց նույնիսկ ամենամաքուր մարդը, որը մերժել է Աստծուն և կամեցել ինքն աստված դառնալ, կործանման է դատապարտված: Նա այլևս կորցնում է իր ազատությունը: Նա մոլագար է, նա ոգիների իշխանության տակ է, որոնց բնությունը ինքն էլ չի ճանաչում: Եվ Կիրիլովը մեզ ներկայացնում է իր մեջ կենտրոնացած հանդարտ դիվանագիտության և մոլագարության պարկերը: Նրա ոգու ազատության մեջ արդեն վերասերման հիվանդագին գործընթացներ են տեղի ունեցել: Ամենից քիչ նա ազատ ոգու տեր մարդ է: Մարդաստվածության ճանապարհներին խորտակվում է մարդկային ազատությունը և կործանվում մարդը: Սա Դոստոևսկու հիմնական թեման է: Այսպես է կործանվում ազատությունը նաև Դոստոևսկու մյուս երկարված հերոսների մոտ, ինքնակամության ճանապարհներին բոլոր մոլորվածների մոտ: Սվիդրիգայլովի կամ Ֆյոդոր Պավլովիչ Կարամազովի մեջ մենք արդեն անձնավորության այնպիսի քայքայման ենք հանդիպում, որի դեպքում ազատության մասին խոսք անգամ չի կարող լինել:

Նեշտասիրության անգուստ, անսահման ազատությունը մարդուն իր ստրուկն է դարձնում, զրկում ոգու ազատությունից: Դոստոևսկին մեծ վարպետ է չար կրքով կամ չար գաղափարով բռնվածության ազդեցության տակ անձնավորության վերասերումի և այլասերումի նկարագրության մեջ: Նա ուսումնասիրում է այդ բռնվածության գոյաբանական հետևանքները: Երբ սանձարձակ ազատությունը մոլագարության է վերածվում, այն կործանվում է, այն այլևս գոյություն չունի: Երբ մարդն սկսում է դիվոտել, նա դեռևս ազատ չէ: Արդյո՞ք ազատ է Վերսիլովը՝ Դոստոևսկու ամենաազնիվ կերպարներից մեկը: Եկարտերինա Նիկոլանայի նկարմամբ նրա կիրքը մոլագարություն է: Այդ կիրքը մեխված է մեջը:

Արտաքինից այնքան ազատասեր ռուս ձախ մրավորականության հեղափոխական գաղափարախոսության մեջ նա «անսահման դեսպոտիզմ» հնարավորությունն է մերկացնում: Նա շարք բան առաջինը պեսավ և ուրիշներից ավելի հետուն պեսավ: Նա գիտեր, որ հեղափոխությունը, որը նա զգացել էր Ռուսաստանի ընդերկրյա, ենթահողային շերտում, ազատություն չի բերի, որ մարդկային ոգու լիակատար ստրկացմանն ուղղված շարժում է:

սկսվել: Արդեն «Նոթեր ընդհարակից» ստեղծագործության հերոսի ապշեցուցիչ մտքերում նշմարվում է այն, ինչ վերջնականապես դրսևորվում է Պ. Վերխովենսկու, Շիգալյովի, Մեծ Հավաքաբանի մեջ: Մղձավանջի նման Դոստոևսկուն ճնշում և հեղափոխում էր այն միտքը, որ Քրիստոսի ճշմարտությանը դավաճանած մարդկությունն իր ընդվզման և ինքնակամության մեջ պետք է հանգի Շիգալյովի, Պ. Վերխովենսկու, Մեծ Հավաքաբանի «անսահման դեսպոտիզմի» համակարգին: Դա միևնույն համակարգն է: Նրանում, հանուն մարդկանց երջանկության, մարդկային ոգու ազատությունից հրաժարում է տեղի ունենում: Հասարակական էվոլյուցիոն հակադիր է ազատությանը: Եթե չկա ճշմարտություն, հասարակական երջանկության հարկադրական կազմակերպմից բացի ոչինչ չի մնում: Նեղափոխությունը ոչ թե հանուն ազատության է կատարվում, այլ՝ հանուն նույն սկզբունքների, հանուն որոնց բոցավառվել են հավաքաբանության խարույկները, հանուն «հազար միլիոն երջանիկ մանուկների»:

Մարդը չէր կարող փանել ոգու ազատության լուծը, նա զարհուրեց ազատության փառապալից ճանապարհից: Եվ նա հրաժարվում է ազատությունից, դավաճանում է ազատությանը, նրանից դեպի մարդկային երջանկության հարկադրական կարգավորում է փախչում: Ազատության այս ժխտումն սկսեց վերջինիս՝ իբրև ինքնակամության անսահման հասարակության: Այսպիսին է ազատության ճակատագրական դիալեկտիկան: Բայց եթե կեղծ ազատությունն «անսահման դեսպոտիզմի», ազատության կատարյալ ոչնչացումի է վերածվում, ապա կեղծ հավասարությունն էլ չսոված անհավասարության, մեծամասնության նկատմամբ արտոնյալ փոքրամասնության բռնակալական գերիշխումի պետք է հանգեցնի:

Դոստոևսկին միշտ կարծել է, որ բացարձակ հավասարության գաղափարով բռնված հեղափոխական դեմոկրատիան և հեղափոխական սոցիալիզմն իրենց վերջնական սահմաններում պետք է հանգեցնեն մնացյալ մարդկության վրա ոչ մեծ կույրի գերիշխանությանը: Այդպիսին է Շիգալյովի համակարգը, նույնն է նաև Մեծ Հավաքաբանի համակարգը: Դոստոևսկին «Գորոխ օրագրում» մեկ անգամ չէ, որ վերադարձել է այս մտքին: Այդ միտքը փանջել է նրան, հանգիստ չի տվել: Ծմարիտ ազատությունն ու ճմարիտ հավասարությունը Քրիստոսի մեջ, Աստվածամարդության ճանապարհին են միայն հնարավոր: Հակաքրիստոսյան ինքնակամության ճանապարհին, մարդաստրվածության ճանապարհին միայն չսոված բռնակալություն է սպասում: Համընդհանուր երջանկության, առանց Աստծու մարդկանց համընդհանուր միասնության գաղափարով բռնվածությունն իր մեջ մարդու կործանման, նրա ոգու ազատության ոչնչացման սարսափելի վտանգն է պարունակում: Այսպիսին են ազատության՝ իբրև ինքնակամության և ընդվզման իրական հետևանքները: Բայց ինքնակամությունն ու ընդվզումն ընդդեմ համաշխարհային իմաստի՝ մարդկային գիտակցության համար ազատության գաղափարի բուն մուտքն են արգելում:

Ոգու ազատությունն սկսում է գաղափարաբանորեն ժխտվել իբրև հավիտենական Իմաստից կտրված մտքի համար անհասանելի դարձած մի բան: «Էվկլիդեսյան միտք» արտահայտությունը, որը Դոստոևսկին սիրում է, անզոր է հասնել իննելու ազատության գաղափարին, այն անմատչելի է նրան՝ իբրև միանգամայն իռացիոնալ խորհուրդ: Աստծու դեմ «Էվկլիդեսյան մտքի» ընդվզումն ազատության ժխտման, ազատությունը չըմբռնելու հետ է կապված: Եթե չկա ազատություն՝ իբրև աշխարհաստեղծման վերջին խորհուրդ, ապա այս

ցության համար, ընդվզող ռացիոնալիզմի և մարդկային կյանքի համար, ընդվզող հեղափոխականության ճակարագրական հեղափոխությունն է ուսումնասիրում: Անսահման ազատությունից սկզբնավորված ընդվզումը մրաժողության մեջ՝ անսահման իշխանության և կյանքում անխուսափելիորեն անսահման դեսպոտիզմի է հասնում: Այդպես է շարադրում Դոստոևսկին իր հիանալի թեոդիցիան, որը միաժամանակ անարատագոյացիա է: Միայն մի հավերժական առարկություն կա Աստծու դեմ՝ աշխարհում չարի գոյությունը: Դոստոևսկու համար այդ թեման հիմնականն է: Եվ նրա ողջ ստեղծագործությունն այդ առարկայումի պարասխանն է: Եվ ես այսպես պարադոքսալորեն կձևակերպեի այդ պարասխանը: *Է Աստված հենց այն պարհառու, որ աշխարհում կա չարիք և դատապարհ, չարի գոյությունը Աստծու լինելության ապացույցն է: Եթե աշխարհը բացառապես բարի և լավ լիներ, ապա Աստծու կարիքը չէր լինի, ապա աշխարհն այլևս աստված կլիներ: Է Աստված, որովհետև կա չար: Մա նշանակում է, որ Է Աստված, որովհետև ազատությունն է:* Եվ Դոստոևսկին Աստծու լինելությունը ազատության մարդկային ոգու ազատության միջոցով է ապացուցում: Ովքեր ժխտում են մարդկային ոգու ազատությունը, ժխտում են և Աստծուն, և ընդհակառակն:

Հարկադրաբար բարի և լավ աշխարհը, անխուսափելի անհրաժեշտության պարճառով ներդաշնակ աշխարհն անաստված աշխարհի կլինե, կլինե ռացիոնալ մեխանիզմ: Եվ ովքեր մերժում են Աստծուն և մարդկային ոգու ազատությունը, ձգտում են աշխարհն այդպիսի ռացիոնալ մեխանիզմի, այդպիսի հարկադրական ներդաշնակության վերածելու: Ազատության վերաբերյալ թեման Դոստոևսկին դիմամիկ և ոչ թե ստարիկ է մեկնաբանում, նրա ազատությունը շարունակ դիալեկտիկական շարժման մեջ է գտնվում, նրանում ներքին հակասություններ են դրսևորվում, և այն մի փուլից մյուսն է անցնում: Ուստի, ստարիկ մրաժողության և ստարիկ գիտակցության փեր մարդկանց համար դժվար է հասկանալ ազատության վերաբերյալ Դոստոևսկու մեծ հայտնությունները: Նրանք «այո» կամ «ոչ» են պահանջում այն ժամանակ, երբ այդպիսի պարասխաններ չեն կարող տրվել: Ազատությունը մարդու և աշխարհի ողբերգական ճակարագիրն է, հենց Աստծու՝ վիճակը և այն կեցության հենց կենտրոնում է գտնվում՝ իբրև նրա նախասկզբնական խորհուրդ: Մենք դեռ կրեքսենք, որ ազատության վերաբերյալ դիալեկտիկական Դոստոևսկու մոտ իր լրումին է հասնում «Մեծ Հավաքաբանիչի մասին լեգենդի մեջ», որում կենտրոնանում են բոլոր թեմաները, միավորված են բոլոր թելերը:

Ռուսերենից թարգմանեցին՝

ԳԵՎՈՐԳ ԱՐԵՂԱ ՍԱՐՈՅԱՆ
ԱՐԱՄ ՍԱՐԿԻՍԿԻ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ